

Употреби на свещени текстове в холистичната спиритуалност

Теодора Карамелска

Резюме: Предмет на обсъждане в статията са заимстването на мотиви от свещени за традиционните религии текстове и техните употреби в полето на холистичната спиритуалност. Описват се функциите на съдържателно редуцираните и деисторизирани текстови синтези за постигане на единение между „ум, тяло и дух“. Използва аналитичният потенциал на социологическата диагноза, която Георг Зимел прави на модерната култура, за да се формулират хипотези за съдбата на дистанциращата се от трайни културни форми спиритуалност в епохата на късната модерност.

Ключови думи: холистична спиритуалност, свещени текстове, стандартизация на веровите наративи

Теодора Карамелска е завършила културология в СУ „Св. Кл. Охридски“. Тя е доктор по философия и главен асистент в департамент „Философия и социология“ на НБУ. Изследователските ѝ интереси са в областите: социология на религията, история на германската социология, качествени методи в социологическите изследвания.

„Не съм католик, дами и господа, моята традиция, както вероятно и на всички вас, е протестантската непосредствена даденост на Бога“¹. Томас Ман изрича тези думи при получаването на Нобеловата награда за литература през 1929 г., като с тях посочва една от ключовите характеристики на протестантството: отказът от едно независимо от субекта религиозно ръководство и отричането на формализираното посредничество между човека и Бога в лицето на християнските свещеници. Като оспорва монополните претенции над религиозните истини и блага и определя Католическата църква като институция на принудата², либералното протестантство отива крачка нататък и настоява, че липсата на пластичност на църковната култура ѝ пречи да се адаптира успешно към изискванията на модерността и я превръща в заплаха за индивидуалната религиозност³. На мястото на ригидния църковен ред и власт протестантството издига принципа на религиозния субективизъм: чрез своето разбиране за религията като „усет и вкус за безкрайното“ (Шлайермахер), чрез прехода от „свещен мит“ към „критичен логос“, и най-вече чрез схващането за „абсолютната самоотговорност на душата – така, както тя е изправена гола пред Бога, и то във всеки час от живота“⁴.

В хода на модерността и особено през втората половина на XX век този радикално лишен от организираност индивидуализъм на непосредственото религиозно преживяване излиза извън културнополитическия кръг на протестантството и се превръща в крайъгълен камък за всички неконвенционални форми на религиозност. Своеобразна кулминация на този процес е движението Ню ейдж, което от 70-те години на миналия век насам продължава да привлича под различни форми последователи, предоставяйки им възможността за персонален (по правило еkleктичен) синтез на хетерогенни религиозни съдържания и практики. Оттук крачката до самоопределения като „религиозен по собствен начин“ и „вярващ, но не религиозен“⁵ е логична и намира израз в световния упадък на конфесионалните

¹ Rohls 2002: 351.

² Graf: 1984: 207–230.

³ Теза на протестантския теолог и социолог Ернст Трьолч, цит. при Molendijk 1996: 36.

⁴ Simmel 1999: 331f.

⁵ Според национално представително проучване на Изследователския център Пю от 2017 г. една трета от американците *не* вярват в съществуването на библейския Бог, но вярват в съществуването на друга висша сила или духовна власт във вселената; вж. *Християнство и култура* 2018. На въпроса от „Кое от следните твърдения е най-близко до вашите вярвания?“ българските граждани дават почти идентични като процент отговори: ако за 40.5% от мъжете и 44.9% от жените „съществува Бог“, то за 36.2% от мъжете и 44.2% от

афилиации и във възхода на т.нар. холистична спиритуалност. Тук под спиритуалност ще има предвид, на първо място, агностическата вяра в съществуването на божествено подобна трансценденция, на неопределима по рационален път висша вселенска сила, духовна власт или универсална космическа енергия (представи, маркиращи еманципация спрямо монотеистичните култури и „църковния Бог“⁶), и на второ място, една формираща цялото човешко съществуване „духовна“ ориентация и жизнена форма, залагаща на индивидуалния опит, без непосредствена пряка връзка със „свещеното“. В този втори аспект спиритуалността представлява интернализирана форма на религиозността (дефинирана още от Георг Зимел като субективна, нередуцируема и фундаментална диспозиция на човешките същества), при която се стига до своеобразно сакрализиране на самата личност (или до възплъщаване на божественото в аза). Посоката на движение тук не е „излизане извън/отвъд“, а „навлизане във“ – във вътрешния емоционален свят, в „автентичния“, „уникален“, „необвързан аз“, в полето на несъзнаваното и различните превъплъщения на душата.⁷ Целта е постигането на холистично единение между „ум, душа и тяло“ чрез „личностна трансформация“ и под знака на други метафори на промяната, чрез различни техники за „самоусъвършенстване“ и терапевтични методи, реабилитиращи неаскетичното и нерестриктивно отношение към човешкото тяло.

В специализираната социологическа литература под холистична (алтернативна) спиритуалност или „спиритуалност на субективния живот“ се имат предвид изключително широк репертоар от практики и вярвания – от трансцендентния теизъм, през разновидностите на йога до неопаганизма и спиритуалната екология. Няма да се спирам на спецификите на този комплексен културен феномен, който трудно може да бъде разглеждан *in toto*⁸, само ще маркирам някои от по-характерните начини, по които тук се усвояват свещени за традиционните религии текстове.

В предмодерните епохи религията е една от най-силно регулираните области на социалния живот. Това важи в пълна мяра за отношението към т.нар. свещени текстове, които са вписани в един цялостен религиозен култ (ритуали, етическо учение и т.н.) и подлежат на легитимно тълкуване единствено от страна на специално обучен и

жените „Съществува Дух или някаква Сила“. Вж. *Петата вълна на Европейско изследване на ценностите* (2018).

⁶ Израз, който се среща още в предговора на Мартин Лутер към превода му на Книга на пророк Даниил (1530 г.), цит. по Graf 2009: 20.

⁷ Heelas 1996: 29.

⁸ Карамелска 2018; Karamelska 2016.

образован елит (свещеници, теолози, религиозни експерти, духовни учители и т.н.), който на свой ред има право да санкционира произволни интерпретации и употреби на текстовете, да повдига обвинения в хетеродоксия или ерес. В хода на модерността и особено в късната модерност този принцип е радикално оспорен, а селективното отношение към символните ресурси на традицията става израз на свободата и правото на индивидите да изграждат собствени верови синтези.⁹ Дистанцията от институционално администрирания текст се увеличава пропорционално на интереса към непредзадените и канонично неутвърдени истини. Поредица от представителни социологически изследвания още от 80-те години на XX век насам регистрират непрекъснато нарастване на броя на хората, според които не съществува една-единствена истинна религия, а във всяко светогледно, религиозно или философско учение се съдържат житейски истини. Увеличава се и процентът на категорично съгласните с твърдението „Аз си имам свой собствен начин да контактувам с Бог, без помощта на църкви или религиозни служби“.¹⁰ Отслабването на религиозната афилиация има различни ефекти, един от които изместването на религията в сферата на опита и преживяванията (У. Джеймс). Търсенето на истината в предрефлексивността на емоционалните усещания се увенчава с появата на т.нар. „етика на експериментиращия живот“¹¹, която продължава да насърчава индивидуалните верови синтези, акумулирането и съчетаването, за сметка на систематичната цялост на знанието и догматическата чистота:

Не съм намерила учение, което да ми грабне окончателно вниманието. Аз толкова много гледах към Изтока и какво ли не видях – даоизма, кришнаство, това, онова. Но в рамките на Европа има толкова интересни течения, дай да видим нещо от тука и какво, какво – в един момент попаднах на уика. Страшно ми хареса! Цялата философия за добрата вещица. Майката земя Гея, която пък е вързана с неща, които аз съм чувала и харесвала, почитаме вярата, елементите – и пак мога да направя големия микс с будизма, дали с даоизма, защото там също има подобни елементи¹².

Отхвърляйки нормативните претенции на един централен свещен текст, холистичната спиритуалност залага както на селективна и ситуативна употреба на текстове от различни традиции, включително от културите на Далечния Изток и от

⁹ Вж. повече за този процес при Heelas et al. 1998.

¹⁰ Вж. различните вълни на World Values Survey, European Values Study, Eurobarometer, Pew Research Center Survey и др.

¹¹ Höllinger, Tripold 2012: 163; вж. също Heelas, Woodhead 2005.

¹² Цитатът е от интервю, проведено от автора. Използваният за анализа емпиричен корпус обхваща 25 полуструктурирани интервюта с практикуващи някаква форма на холистична спиритуалност български мъже и жени на възраст между 35 и 60 години, със средно и висше образование, живеещи в големите градове.

предхристиянски учения, така и на радикалното им деисторизиране. Така не само се заличава конфесионално специфичното, но и се демонстрира съзнателно отгласване от получилите институционално признание линии на коментар. Паралелно протичат още два процеса, които не са предмет на настоящото изложение – усилването на интереса към „скритата“ мъдрост в гностически текстове и апокрифи и сакрализирането на нови наративи – нека си припомним, че според Фройд дори сънят може да се тълкува като свещен текст.

Откъсването от социалнополитическите и религиозните контексти на възникването им, както и от цялостната вписаност на свещените писания в религиозния култ стимулира едно редуционистко отношение към тях. Мотиви от Библията, Бхагаватгита или отделни сутри, хасидски мъдрости или уроците на суфийски мистик Руми са преобразувани в сентенции, поучения, притчи, мантри или афоризми с претенцията за универсална валидност и приложение (емблематичен е примерът с „Молитвеник“ на Петър Дънов). Този подход съответства на „мекия релативизъм“ на холистичните практики, тъй като позволява лесно адаптиране на текстовете спрямо конкретните потребности на четящия ги, както в уединение, така и по време на групови упражнения. Тяхната цел вече не е да дават знания за същността на Бога, а да служат за „справяне с умората и стреса, напрежението“, за „изчистване на сетивата“, постигане на „тишина на ума, по-добра концентрация и пълноценен живот“, за „хармониране с космическия ритъм“, за „отпускане“, „пробуждане“, „просветление“, „духовно търсачество“ и свързване на вярващия с една по-висша (мистична) енергия, дълбинно заложена в самия него. Подобно на свещените си първообрази и тези компилации са интензивно устни¹³: често пъти те не се четат, а се слушат и повтарят – записани на дискове за релаксация и медитация или под формата на видеоклипове, съчетани с музика, насочена към „душата на слушащия“, към „вътрешната област на звуците“ или към „вътрешната съгласуваност на космоса“.¹⁴ Симптоматични са заглавията им: „Обичам и харесвам себе си“, „Медитация за щастие Слънце и луна“, „Уравновесяване на елементите“, „Преобрази живота си“, „Освобождаване на тялото от старата енергия“ и др.¹⁵ Така мотиви от свещени текстове се превръщат в „енергийни инструменти“, най-разпространеният от които е медитацията:

¹³ Вж. Градев 2013: 197.

¹⁴ Израз на германския композитор авангардист Карлхайнц Щокхаузен.

¹⁵ Списъкът може да бъде продължен със заглавия като: „Усмивка“, „Прошка“, „Събуждане на космоса“, „Път към Светлината“, „Единно съзнание“, „Тибетска медитация за вътрешен мир и радост“, „Медитация за безметежност и вътрешно изцеление Дърво от вечност“, „Медитация Шанти – за

Има техники, когато съм много изморена, като се прибера от работа, има дискове, които не са тези търговски, а са от хора, както мъжът ми казва, професионалисти, това са хора с друга енергийна зареденост. Обикновено му слагат името езотерично. Енергията – или това, което е то, защото аз съм го усетила и знам, че го има, можем да го наречем дух, можем на всяка религиозна основа да го пренасяме, но то е в нас или около нас – в момента, в който ние се отпуснем и станем способни да го възприемаме, тя наистина ни храни. Това е, което ни прави по-енергични и жизнени. Да, трябва просто да се отпуснем, да се отворим. Ние сме като някакви костеливи орехи, да, има една медитация, в която визуализираш как навлизаш в себе си...¹⁶

В полето на холистичната спиритуалност съдържателно редуцираните и деисторизирани текстови синтези имат не само познавателна, но и терапевтична функция: те са част от цялостен комплекс практики за лечение на тялото – чрез дишане, физически упражнения, хранене, но също чрез творчески изяви, танци, градинарство и др. Те имат и еманципационен потенциал, доколкото претендират, че са в основата на една неохранявана от институционализираната религия „духовна интелигентност“ и че позволяват придобиването на собствена гледна точка към „истинския ред на духовните неща“. Именно свободата за експериментално комбиниране на религиозни мотиви и символи ги превръща в конститутивен елемент от разнообразните дейности, провеждани в холистичните центрове и студиа.

Не на последно място по значение подобни текстове имат функцията и да подсигуряват контрола над индивидуалната житейска траектория. В холистичната спиритуалност кризите (социални, професионални, партньорски) например се интерпретират като шанс за креативност и самоусъвършенстване в различни контексти. Текстовите синтези служат на практикуващите/вярващите за възстановяване на разкъсаната „цялост на живота“ им, насърчават еманципационните стратегии за съзнателна личностна трансформация, изграждането на нови модели за действие и тълкуване на света. Особено в късна модерност, за която са характерни както плурализъмът на вярванията, така и многопосочното усиливане на тревожността и непредзададеността на социалния живот, те се явяват „убежища на сигурност“ и средство за справяне с биографичните дисконтинуитети:

Допълнително има и един личен момент, който също ме отблъсна от Католическата църква: когато се разведох, едва ли не ме отлъчиха. Казах: ти повече няма да получаваш причастие... Конкретният ми интерес към йога започна може би паралелно с този отлив от църквата. Около 2008 година много се разклатиха отношенията със съпруга ми. Той имаше изблици с жени, с алкохол, аз започнах много да страдам и това страдание те отваря към такива

успокояване на мисленето, душевно равновесие и вътрешен мир“, „Интегриране на душата“, „Празник на чакрите“, „Божествена любов“, „Гласове от сърцето на Майката Земя“ и т.н.

¹⁶ Цитатът е от интервю, проведено от автора.

духовни практики. Страданието е нещо, което е абсолютно необходимо, защото когато сме в състояние на безметежност, последното, за което се сещаме, е някаква духовност. А когато човек страда, това може да отключи такъв процес, който след това вече да продължи да се развива. През тази година аз бях в изключително тежко състояние, в тежък момент в живота си, защото от една страна почина баща ми, когото оперираха девет години преди това и остана инвалид, от друга страна дъщеря ми, на която сложиха една много тежка диагноза, от трета страна, съпруга ми, който започна някаква криза на неговата средна възраст. Изведнъж се намерих в положение, в което съм загубила всички опори, и започнах да се интересувам от източни, мистични учения. Всъщност мен винаги са ме привличали окултните неща, включително зодии, астрологии. Интересни са ми невидимите неща, невидимите процеси, които протичат в човека... Там [на заниманията с йога] правим съпоставки между различните учения – на Кришна и на Иисус Христос, които са изумително еднакви, говорим за психическата енергия, за нивата на съзнание, за философията на йога, за вселената, за божественото, включително говорим за политически неща.¹⁷

Уникалната комбинация от йога практики и музика е магия. Споделена с други хора, готови за същото приключение, тя открива пред теб нов свят, в който разбираш повече за себе си научавай как да се справиш дори с най-трудните житейски ситуации. (Ярив Лернер, основател на Udaya Live Yoga & Music Festival)

Дали стремежът към интелектуален суверенитет, потребността от изграждане на индивидуализирана картина на света и правото на персонални верови синтези не водят обаче по парадоксален начин до обратния процес, а именно, до стандартизация на веровите наративи?¹⁸ Едно емпирично уплътнено изследване вероятно би показало, че при цялото разнообразие от текстове, символи, практики, циркулиращи в полето на холистичната спиритуалност като заемки от традиционните религии, се стига до повтаряемост на съдържанията и до техните тривиализирани употреби. Преди обаче подобна монотонност да бъде характеризирана като „религиозно дилетантство“, като егоистично центриране върху собственото самоусъвършенстване или дори като „културния прозак на епохата“, нека си припомним своеобразния конфликт на модерната култура, на който през 1918 г. Георг Зимел посвещава една своя студия. За да опише измеренията на този конфликт, той изхожда от проявяващото се в целия ход на човешката култура вътрешно противопоставяне между промяна и обективизиране: от една страна имаме динамичния, подвижен и несекващ жизнен поток, който иска да се яви отвъд всички форми в своята „гола неопределимост“, който търси безформеност и се съпротивлява срещу всяка заличаваща специфичността му форма, а от друга страна са социалните форми, улавящи и насочващи с различна степен на структурираност и

¹⁷ Цитатът е от интервю, проведено от автора.

¹⁸ Хипотеза на Даниел Ервио-Леже; вж. Hervieu-Léger 2006: 63f.

устойчивост този жизнен поток. Като приема, че централен мотив, нагласа, понятие на модерността са азът (персоналността, индивидуалността), Зимел показва, че по отношение на религията вътрешният конфликт на епохата се изразява в масовото разпространение на мистицизма – последното убежище тъкмо за онези религиозни натури, които все още не са готови да се освободят от всякаква форма на трансценденцията, но същевременно настояват на индивидуализираното ѝ възприемане и тълкуване:

Животът иска да се изрази непосредствено като религиозен, а не в език със зададен запас от думи и предписан синтаксис. С един израз, който само привидно е парадоксален, би могло да се каже: душата иска да запази своята набожност, докато същевременно е изгубила вяра във всички определени предопределени съдържания¹⁹.

Именно с помощта на една лишена от посредници мистична и постигана чрез медитация връзка с безобектното божествено се избягват твърдата очертаност и граничната определеност на институционализираните форми на религиозното. Сто години след Зимеловата диагноза сме свидетели, че холистичната спиритуалност действително продължава да не зачита монополните претенции над свещеното на монотеизмите, без това да води до отслабване на религиозното желание на практикуващите я. В този процес обаче се крие и един риск, а именно присъщата според Зимел на всяка човешка душа религиозна настроеност да бъде сведена до чиста функционална определеност на вътрешния жизнен процес, до лишена от всякаква форма непосредственост на чувството, до пулсация. Другият възможен ефект от това радикално метафизическо неутрализиране е превръщането на религиозността в непосредствена творческа изява, доколкото страстта на съвременния човек да изрази истинския собствен живот го води често пъти до различни претендиращи за оригиналност форми на изкуството:

*Оригиналността е, така да се каже, само *ratio cognoscendi**, което ни гарантира, че в своето протичане животът остава при самия себе си, а не приема външни, обективирани и сковани форми. Това вероятно изобищо е [...] по-дълбоката интенция, която лежи в основата на модерния индивидуализъм.²⁰*

Ако използваме Зимеловата изследователска оптика, ще видим, че действително днес преходът „след Бога – изкуство, след изкуството – живот“²¹ се е превърнал в ключов аргумент за организатори и участници в množащите се фестивали за „ума,

¹⁹ Simmel 1921: 26.

* (лат.) основание за познание.

²⁰ Simmel 1921: 24

²¹ Taylor 2007: 345.

тялото и духа“. В рамките на тези фестивали се предлагат не само лекции, упражнения и медитации, но също всякакви творчески работилници и арт терапии – достатъчно е да хвърлим поглед към програмите на фестивали като „Здравей, здраве!“ или „Свободата да бъдеш“, изобилстващи от различни видове йога практики, курсове по аюрведична кухня, самолечение чрез пранаяма, мандала танци за пробуждане на жизнената енергия, юмейхо, боуен или рейки терапии, музикални пърформанси, изложения на био продукти и т.н. Продължителността на фестивалите е ограничена и не предполага трайно обвързване между участниците, от тях не се изисква специфична „религиозна компетентност“, а свободният подбор на заниманията е задължително условие. Тъкмо комбинацията между краткотрайност и доброволност, между духовно усъвършенстване и творческо участие задоволява потребността на определящите се като „вярващи, но не религиозни“ от дистанция спрямо трайните обективации на свещеното, без същевременно да се унищожава „религиозния копнеж на душата“. Дали обаче тъкмо тази флуидност на формите и непрестанна променливост на съдържанията в полето на холистичната спиритуалност няма да затруднят (или да направят невъзможна) културната приемственост, е въпрос, който тепърва очаква своя отговор.

Библиография:

- Градев, В. 2013. *Това не е религия*. Комунитас.
Изследователски център „Пю“: „Какво имат предвид американците, когато казват, че вярват в Бог?“. В: *Християнство и култура* 2018 / брой 131.
- Карамелска, Т. 2018. „Вярващ, но не религиозен“. Холистичната спиритуалност като идеално-типично понятие“. В: *Неравенства и социална (дез)интеграция: В търсене на заедност. Юбилеен сборник в чест на проф. Румяна Стоилова*. Съст. П. Бояджиева, М. Канушев, М. Иванов. Изток-Запад.
- Flanagan, K., P. Jupp (eds). 2007. *Sociology of Spirituality*. Ashgate.
- Graf, Fr. W. 1984. „Religion und Individualität. Bemerkungen zu einem Grundproblem der Religionstheorie Ernst Troeltschs“. In: H. Renz, Fr. W. Graf (Hg.): *Protestantismus und Neuzeit*. Gütersloher Verlagshaus.
- Graf, Fr. W. 2009. *Missbrauchte Götter. Zum Menschenbildstreit in der Moderne*. Verlag C.H. Beck.
- Heelas, P. 1996. *The New Age Movement: The Celebration of the Self and the Sacralization of Modernity*. Blackwell.
- Heelas, P., D. Martin, P. Morris. 1998. *Religion, Modernity and Postmodernity*. Wiley-Blackwell.
- Heelas, P., L. Woodhead. 2005. *Spiritual Revolution: Why Religion is Giving Way to Spirituality*. Wiley-Blackwell.
- Hervieu-Léger, D. 2006. „In Search of Certainties: The Paradoxes of Religiosity in Societies of High Modernity“. In: *The Hedgehog Review* / Spring & Summer 06.
- Höllinger, Fr., T., Tripold. 2012. *Ganzheitliches Leben: Das holistische Milieu zwischen neuer Spiritualität und postmoderner Wellness-Kultur*. Transcript Verlag.
- Karamelska, T. 2016. „‘Mind, Body, and Spirit’: Women and Holistic Spirituality“. In: CAS Working Paper Series, Issue 8.
- Molendijk, A. 1996. *Zwischen Theologie und Soziologie*. Gütersloher Verlagshaus.
- Rohls, J. 2002. „Thomas Mann und der Protestantismus: 100 Jahre *Buddenbrooks*“. In: *Zeitschrift für Theologie und Kirche*, Vol. 99, No. 3.
- Simmel, G. 1999. „Der Krieg und die geistigen Entscheidungen“. In: *Gesamtausgabe*, Band 16.
- Simmel, G. 1906. „Die Religion“. <http://gutenberg.spiegel.de/buch/die-religion-7/1>
- Simmel, G. 1921. *Der Konflikt der modernen Kultur*. Verlag von Duncker & Humblot.
- Taylor, M. C. 2007. *After God*. University of Chicago Press.